

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента на дисертацію

Бут Крістини Олександрівни на тему

«МЕДІАРЕАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОТЕСТНИХ РУХІВ»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора

філософії в галузі журналістики

Рух Amnesty International, організації, яка шляхом проведення кампаній керує правозахисним рухом по всьому світу, щоби забезпечити захист всіх прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини та інших міжнародних стандартах, розпочався теж як інформаційно-комунікаційна кампанія у 1961 році. Того року британський адвокат Пітер Бененсон написав статтю із закликом до дії – об'єднання та демонстрації солідарності на підтримку свободи та правосуддя – у газету «The Observer» як обурення новиною про те, що двоє студентів у Португалії були засуджені за публічне виголошення тосту «За свободу!» в одному з лісабонських кафе. Передрук у газетах по всьому світу розпочав інформаційно-комунікаційну кампанію, яка несподівано отримала широкий розголос та окреслила головним завданням заснованого руху досягнення змін шляхом проведення кампаній. Серед ряду успішних «українських кейсів» руху – звільнення Геннадія Афанасьєва з російської в'язниці, фіксування порушень прав людини в Криму у порядку денному міжнародної спільноти та ін. – організація випустила 4 серпня 2022 р. скандальну доповідь про необхідність реакції на те, що начебто українські військові у спробі відбити російське вторгнення наражають на небезпеку цивільне населення, створюючи бази та розміщуючи озброєння в житлових районах, у тому числі школах і лікарнях, тим самим сформулювавши інструмент для поповнення російської пропагандистської медіареальності посиленням на експертні

дослідження, що в умовах російсько-української війни становить особливу небезпеку.

Цей приклад необ'єктивного, позбавленого опції локального контексту, дослідження міжнародного правозахисного руху ще раз підкреслює чутливість, відповідальність, ціннісну довгострокову перспективу, наративну репрезентативність у творенні медіареальності навколо суспільно значущих подій, особливо у дискурсі протестних рухів, що є символом демократичного світу, та особливо в умовах війни.

Про те, що Крістіна Олександрівна оптимально і концептуально розставила дослідницькі акценти, глибоко поринувши в окреслену проблематику, а отже, скрупульозно вивчила здобутки філософів, учених у контексті дефініціювання концепту «медіареальність» свідчать виокремлені дисертанткою в першому розділі теорії соціальних комунікацій XX століття на підтвердження того факту, що мас-медіа конструюють нову реальність, зокрема введений У. Ліппманом концепт «псевдосередовища», термін П. Бурдьє «поле журналістики», який «тлумачиться як специфічна окрема реальність, в якій існують працівники медіа, маючи можливість вкласти своє бачення реальності у матеріал, презентуючи нову дійсність (*стор. 29*); введені Жаном Бодріаром у науковий, а згодом і мейнстрімовий дискурс поняття «симулякру», «гіперреальності» та «структурної революції»; «ефект реальності» за Р. Бартом; теорія про двоступеневий рух інформації, сформована П. Лазарсфельдом і Е. Катцом; інтерпретація М. Маклюеном медіа як самодостатнього інструменту впливу; аналіз медіареальності в контексті «медіаекології» за Н. Постманом; теорія Н. Лумна про відображення медіа у двох реальностях – «реальній реальності» та творенні «трансцендентальної ілюзії», «якою дослідник називає власне матеріали ЗМІ» (*стор. 39*). Цінно, що авторка у процесі акумуляції дослідницьких пошуків навколо концепції відразу адаптовує їх до осмислення у сучасних реаліях,

наприклад двоступеневий рух інформації за П. Лазарсфельдом і Е. Катцом вбачає у роботі блогерів/ок та диджитальних лідерів/ок громадської думки (*стор. 34*).

Доречними є згадки дисертантки про участь самих філософів, теоретиків конструювання реальності, у протестних рухах, що увиразнює і легітимізує, певною мірою, їх дослідницькі висновки щодо комунікаційних інструментів репрезентації, посилення чи применшення сили протестних рухів (мова йде про П. Бурдьє, Ж. Бодріяра).

Продемонструвавши такі якості вченої, як наполегливість, вміння аналізувати, систематизувати, дисертантці вдалося представити цілісне й виважене уявлення про міждисциплінарність актуальних наукових розвідок щодо дослідження медіареальності у ХХІ столітті, що знаходять відображення у таких галузях, як соціальні комунікації, журналістичкознавство, культурологія, соціологія, інформаційні технології, політологія, психологія, а також виявити синергію складників/проявів медіареальності, завдяки яким медіа формують сприйняття світу і взаємодію з аудиторією: медіапсихологію, кібербулінг, штучний інтелект, технології VR та AR («доповнену реальність»), інформаційні «зливи» та витоки даних тощо (*стор. 53*).

Викладений матеріал свідчить про вміння дисертантки логічно й виважено опрацьовувати та аналізувати теоретичний матеріал, формулювати висновки, використовувати авторський підхід до поєднання методологічних підходів для реалізації мети (зокрема, комбінацію трьох різних методів для забезпечення релевантності та надійності результатів: кількісного дослідження (моніторингу) з включенням елементів якісного аналізу дотримання журналістських стандартів і кейс-стаді із залученням архівного методу дослідження для виявлення випадків конструювання медіареальності щодо протестних рухів у роботах визначних журналістів(ок), які отримали Пулітцерівські премії (на світовому рівні) та українську премію «Чесць професії» (на українському рівні)), вдаватися до змістовної і коректної дискусії на сторінках роботи.

Основний зміст роботи, що складається з трьох розділів, 10 підрозділів, вирізняється причинно-наслідковою послідовністю викладеного теоретичного й емпіричного матеріалу. Авторка опрацювала значний матеріал наукового, фактологічного й документального характеру, що сприяло здійсненню комплексного підходу до вивчення теми.

Спроби, що їх в межах другого розділу здійснила пані Крістіна Бут щодо огляду найбільш актуальних та релевантних кейс-стаді, висвітлених у наукових розвідках у царині історії журналістики, щодо ролі медіа в історичних процесах, є надзвичайно важливими та ціннісними для усієї роботи. Цікавим є спостереження науковиці щодо тенденційного конструювання медіареальності у пражурналістиці Давньої Греції, Давнього Риму, Давнього Китаю, епохи Середніх віків, Реформаторства, раннього модерну відповідно до таймлайну дослідниці К. Ендрес тощо інструментарієм так званих прадавніх інформаційно-психологічних операцій: «фейкові новини використовувалися або як стратегія залякування ворогів, або як тактика заохочення військ» (*стор. 62*), «надання неповного контексту; видаванням себе за іншу людину; [приховування]...джерела інформації та посилення на анонімні авторитети» (*стор. 62*); власна інтерпретація бойових подій у хроніках, застосовування жорсткої цензури щодо своїх опонентів, культ власної особистості (Цезар) (*стор. 64*); практика китайських копіювальників газет щодо зміни текстів заміток під час копіювання газети, додавання своїх оціночних суджень, інтерпретацій та додаткового бекграунду (*стор. 65*), перші постановочні фото як ілюзія реальності, «перша телевізійна війна» у В'єтнамі та ін.

Концептуальним для реалізації мети дисертації є другий підрозділ другого розділу «Протестні рухи та медіа в Україні: точки перетину», який дає змогу науковиці у загальних, системних парадигмах зафіксувати участь медіа як для посилення, так і дискредитації протестних рухів «засобами створення координованих прес-центрів протестних рухів для поширення ключових

меседжів; і формування ефекту присутності; і публікація замовних матеріалів і пропаганди; і цензурування та перешкоджання професійній діяльності журналістів; і створення віральних інфокампаній, флешмобів, мемів тощо» (стор. 123); засобами меметики як візуальної форми медіареальності, застосування ворогами «інформаційного зараження», «інформаційного вакууму» на тимчасово окупованих українських територіях після 24 лютого 2022 року в контексті протиокупаційних протестів громадян та акцентування національними медіа на відображених ключових меседжах протестів на плакатах та транспорантах тощо.

Третій розділ дисертації дає змогу вбачати реалізовані завдання дослідницької розвідки в балансі кількісних та якісних показників, міжнародної та національної оптики, і, що особливо є цінним, з урахуванням міри дотримання журналістських стандартів, етичних норм у матеріалах, наявності мови ворожнечі, тональності викладення матеріалу, а адаптований дисертанткою метод вибірки матеріалів із числа обраних у межах професійних відзнак фокусують увагу на тих матеріалах, що завдяки відзнакам набули гідного поширення серед аудиторії.

Корпус додатків, які покликані не лише розкрити, а й підтвердити / унаочнити отримані результати роботи заслуговують на окрему увагу як ілюстрація публічних комунікацій під час протестних рухів в Україні, як «документи доби» із фіксованими промовистими гаслами та символікою.

Звертаю увагу на те, що дослідження виконано в межах держбюджетної теми «Соціальнокомунікаційні механізми дискурсу деколонізації в умовах війни: український та глобальний контексти» (№ 2/24 № 0124U000753) (01.01.2024 – 31.12.2026).», а отже, належним чином інтегроване в науково-дослідницький простір інституції, в якій виконувалася дисертація, та відповідає запитам громадянського суспільства.

Разом із тим, ряд положень дисертації Бут К.О. спонукає до міркувань та дискусії. Вважаємо за доцільне попросити Крістіну Олександрівну дати відповіді на декілька запитань та відрефлексувати на побажання та зауваження:

1) Серед зауважень – огріхи у форматуванні роботи (неоднорідні інтервали, відступи, різномірність шрифтів, шрифтове виділення тексту по всьому текстовому полотні (написання окремих лексем великими літерами («місяці після зникнення ГОНГАДЗЕ, лідер Соціалістичної партії Олександр МОРОЗ поінформував Парламент і журналістів» (стор. 103), застосування жирного накреслення до тексту), орфографічні, граматичні, стилістичні помилки, серед яких: тавтологічна словосполучка «дисертаційне дослідження» (стор. 3, 13, 16), «дескридитації» (стор. 123), «принципи моніторинга» (стор. 52), «месідж» (стор. 107), означення великими літерами цитат у підрядних частинах речення (наприклад, «Л. Чернявська зазначає, що “Міфи базуються на 112 архетипах...”» (стор. 112); «У світовій практиці, згідно з історичними дослідженнями, ”Моніторинг засобів масової інформації...”» (стор. 52)); «Серед популярних напрямків досліджень... вплив медіа на різні соціальні групи, враховуючи гендер, вік...» (стор. 58); «...у контексті не тільки фізичної, а й інформаційної війни та просочуванню ворожих наративів...» (стор. 5); «...грунтовний звіт правил, оснований на практичному досвіді журналістів...» (стор. 19); є залишені марковані кольоровим накресленням слова для подальшого редагування (стор. 104, 107, 110, 112, 113, 114 та ін.)

У пункті 4 завдань, певно, зайвим є лексема «дослідження», адже вона дає змогу варіативно це завдання осмислити («моніторинг дослідження частоти використання інструментів конструювання медійної реальності» чи «моніторинг частоти використання інструментів...») та ін.

Стилістика тексту роботи включає сленгову лексику («У ньому політтехнологи застосовували принцип “Розділяй і володарюй”, звернувшись до тригерного мовного питання» (стор. 108)); оминання стандартних етикетних

формул, як-то написання прізвищ з ініціалами («...світоглядні позиції Бодріяра були...» (*стор. 29*); «світогляду Бодріяра» (*стор. 29*); «основні ідеї Бодріяра», «Бодріяр вважає,...», «Бодріяр виділяє,...» (*стор. 31*)).

2) У пунктах наукової новизни йдеться про дослідження певних показників та інструментів у матеріалах в українських і зарубіжних ЗМІ щодо питань Євромайдану та Революції Гідності (*стор. 20*); і серед завдань на початку третього підрозділу першого розділу авторка роботи називає таку позицію: «з'ясувати особливості та частоту використання цих інструментів на прикладі двох протестних рухів» (*стор. 51*), певно, маючи на увазі Євромайдан та Революцію Гідності. Тож виникає питання, яке має уточнити часопросторові характеристики дослідження: чи доречно окреслювати Євромайдан та Революцію Гідності як два протестні рухи у дисертації, яка покликана дослідити комплексно інструменти формування медіареальності протестних рухів в Україні, якщо Євромайдан, що розпочався 21 листопада 2013 року, та переріс через брутальні дії влади в Революцію Гідності, є спільним історико-політичним конструктом, який часто позначається в медіа через дужки, тобто «Євромайдан (Революція Гідності)». Чи не репрезентативніше було б обрати, окрім Євромайдану, чи то Помаранчеву революцію, чи то протестні рухи після тимчасової окупації Криму?

3) Мета дисертації дослідниці звучить так: «з'ясувати роль і місце медіареальності у соціокомунікаційних процесах, зокрема, у рухах за зміни, виокремити інструментарій конструювання медійної реальності щодо подій протестних рухів» (*стор. 15*), відповідно, і предмет дослідження – роль, місце й інструменти конструювання медійної реальності щодо подій протестних рухів (на прикладі матеріалів вищезгаданих засобів масової інформації) (*стор. 15*).

Постає питання до колеги щодо категоризації з'ясування ролі і місця медіареальності у соціокомунікаційних процесах, адже, по-перше, точки перетину протестних рухів, соціокомунікаційних процесів і медіареальності є

очевидними, що не потребує доведення, а по-друге, типовими категоризаційними конотаціями до позицій «роль» і «місце» є такі: «велика/посередня/незначна роль» тощо або «визначне/невизначне місце». До того ж, сама науковиця на початку третього розділу зауважує: «У рамках цього дослідження першочерговим завданням було встановити, якими інструментами конструювання медійної реальності щодо протестних рухів в Україні користувалися національні та міжнародні медіа» (*стор. 123*).

4) Додаткових аргументів потребує розподіл дослідницької уваги дисертантки щодо огляду кейсів конструювання медіареальності в другому розділі: перший підрозділ, присвячений історичним кейсам, які не завжди стосуються еволюції протестного руху, беззаперечно акумулюють фундаментальні концепції конструювання медіареальності за різних епох по сьогодні, демонструючи їх історичну тяглість (що засвідчує сама дисертантка: «Вважаємо цю частину нашого дослідження цікавою та плідною для подальших наукових розвідок і розуміння того, як краще формувати стійкість до дезінформації» (*стор. 94*), проте другий підрозділ «Протестні рухи та медіа в Україні: точки перетину», який анонсує огляд впливу медіа на всеукраїнські протестні рухи – з 1990 року по сьогодні, на жаль, змушує авторку в контексті актуальних протестних рухів на тимчасово окупованих територіях обмежуватися орієнтацією читачів на публікації у фахових виданнях: «Детальніше медіареальність, сконструйовану на тимчасово окупованих територіях представниками так званої “окупаційної влади” та російськими пропагандистами, ми досліджували у статтях [10], [8], [7]» (*стор. 115*).

5) Євромайдан, протестний рух, медіареальність навколо якого аналізує дослідниця, розпочався із заклику журналіста Мустафи Найєма у соціальних мережах вийти на Майдан. Хештег-комунікація, меметика, плакатна комунікація, стріми учасників протестного руху, коли кожен присутній на Євромайдані ставав медіаносієм у соціальних мережах, творцем медіареальності засвідчив те, що

Євромайдан, а згодом і Революція Гідності, стали революцією і для медіа із точки зору технології висвітлення подій, із точки зору творення медіареальності. Тут згадується «Літопис самовидців. Дев'ять місяців українського спротиву», що складається з нецензурованих, анонімних текстів-дописів, які були опубліковані різними людьми в блогах та соціальних мережах, щоденникові записи, що висвітлюють події, які відбувалися в Україні починаючи з 30 листопада 2013 року та закінчуючи кінцем серпня 2014. Паралельно діяли і проросійські сили, що творили медіареальність «Антимайдану» та спотворювали реальність сприйняття Революції Гідності. Тож, варто уточнити, чи не є обраний дисертанткою об'єкт дослідження – випуски газет: «Дзеркало тижня», «День», «Факты»; інформагентства «УНІАН» та міжнародних видань: «Le Monde Diplomatique», «Der Spiegel» і «Коммерсантъ», із переважно інформаційними жанрами – таким, що частково відображає медіареальність таких технічно революційних протестних рухів, хоч авторка дисертації на сторінці 55 виважено пояснює параметри обрання ЗМІ, а саме з метою звуження аналізу до вербальних інструментів конструювання медійної реальності (суто текстових).

При цьому наголошу, що висловлені зауваження і коментарі не присаджують науковій цінності дослідницької праці – актуальної, виразно авторської, світоглядно значущої та результативної. Вважаю, дисертантка впоралася з імперативами корпусу завдань роботи. А деякі наукові напрацювання, що в розвідці дисертантки мають пунктирні чи орієнтаційні аспекти, можуть надалі перетворитися в перспективні дослідження (як-то відтворення концепцій, теорій та підходів у розумінні медіареальності як складника медіафілософії, комплексний аналіз інструментарію конструювання медіареальності для закордонної та національної аудиторії в дискурсі українських громадських ініціатив та протестних рухів, із охопленням все ж таки і онлайн-медіа, і соціальних мереж тощо).

За здійсненим аналізом пропонованого до захисту дослідження від формулювання теми й означення суті проблеми до розбору науково-теоретичних питань, порушених у ньому, маю усі підстави стверджувати: дисертація К.О. Бут «Медіареальність як складник протестних рухів» є самостійною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису, містить оригінальні науково обґрунтовані результати і наукові положення, що, дійсно, представляють цінність для української журналістської науки. Відповідає вимогам до дисертацій, що подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань – 06 Журналістика за спеціальністю 061 – журналістика. Автор дослідження, Бут Крістіна Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі журналістики.

Рецензент:

доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
професор факультету журналістики

Запорізького національного університету

В. А. Ковпак